

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Մ Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՍ 1902

ԽԻԻ 7

ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՈՒՂՂԱՄՏՈՒԹԻՒՆ

Վերջերս, պ. Կ. Թումայանի բոլոր հայ խմբագիրներուն ուղղած էր չըջարեական մը, որով ցաւ կը յայտնէր հայ մամուլին մէջ «կոպիտ» քացատրութեանց գործածման տարածումին համար, եւ կը հրաւիրէր մեր հրապարակադիրները իրարու հետ աւելի «քաղաքավար» ոճով մը վիճելու: Պ. Թումայանի իր բողոքը կ'արձակէր ոչ թէ որոշ անձի մը դէմ, ոչլ ամբողջ հայ մամուլին դէմ անխտիր: Բիրտ վերադիրներու օրինակները զոր կը յիշէր, առնուած էին «Գրօշակ»էն ինչպէս «Անահիտ»էն, «Նոր Կեանք»էն ինչպէս «Լ'Արմէն»էն, եւն: Եւն:

Պ. Թումայանի անկողնակալութիւնը անվիճելի էր: Ինչ որ կար վիճելի այդ աւերին մէջ, այն ձեւն էր որով ան յաջողածա

ու գործադրուած էր: Պ. Թումայանի կը բողոքէր «բառերու» դէմ, եւ ոչ թէ այն «բարբերութեւ» գէտ որոնք յառաջ կը բերեն այդպիսի բառերու գործածութիւնը, եւ պ. Թումայանի կը բողոքէր բառերուն դէմ առանց ո եւ է վերապահումի, ոչ մէկ կարեւորութիւն չտալով այն պարագաներուն որ երբեմն անոնց գործածութիւնը արդարանալի կը կացուցանեն: Պ. Թումայանի կը կարծէ թէ ոչ մէկ պարագայի մէջ ներելի չէ այդպիսի բառեր գործածել, եւ կ'երեւակայէ թէ այդպիսի բառերու գործածութեան զազարումը բուական կրնայ ըլլալ մեր բարբեր մաքրելու: Հոտ է որ պ. Թումայանի կը սխալի: Քաղաքավարութիւնը ամենասիրուն յատկութիւն մըն է, դոր ոչ ոք կը յարգէ ինքի չափ, բայց ուղղամտութիւնը, անկեղծութիւնը, ճշմարտասիրութիւնը աւելի մեծ յատկութիւններ են: Գնա մարդիկ որ միշտ քաղաքավար լինող մը կը գործածեն, եւ իրենց գործերուն մէջ կը գնեն այն ամբողջ վատութիւնն ու ապիւրատութիւնը որուն մարդ մը կարող է, այդպիսի մարդոցմէ հազար անգամ նախամեծար կը համարիմ քուլուճկանի մը որ գործածած բառերուն մէջ բարիք չի փնտռեր, բայց շիտակ ու բարի հոգի մը ունի:

Պ. Թումայանի կողմ ալլապէս զեղեցիկ եւ ազգեցիկ պիտի ըլլար եթէ ան բողոքէր աչ թէ բառերու զէմ՝ ալլայն ոճրացողն արարքն երուն զէմ որով մեր գործիչներէն չատերը՝ Իրենց պատշաճակցները բարոյապէս սղաննելու համար՝ դիտակցաբար կը զրկուին իր ստեղծ, կը դաւեն, Հոռո՛ւ մեր բուն վէրքը, մեր մահացու վէրքը, անկի՛ց բուժուելու պէտք է մտածենք ամէն բանէ առաջ, Բիրտ բառերու գործածութիւնը աղէտք չէ, եւ, կարգ մը պարագաներու մէջ, պէտք մըն է, Եւրոպական գրականութեան ու մամուլին ամենազեղեցիկ էջերէն ոմանք — Յորնայանի մինչեւ Մորպո, — գոյութիւն չէին ունենար, եթէ պ. Թումայանի քարոզած սխտեմը ընդունուած ըլլար ամէն տեղ, Մարդկային տեսակ մը բարքեր եւ տեսակ մը տիպարներ երբեմն ցածութեան աշխարհի աստիճանի մը կը հասնին, որ ալ եւս անկարելի է, եւ նոյն իսկ աննեղելի կ'ըլլայ, զանոնք որակել ապրիլի բառերով, բուն գայրոյթը զոր վատութեան կուտակումները կ'ազգեն աշխիւ հոգիի մը, զայն կը պարտաւորեն զործածել այն խաբանող բառերը որոնք արդէն ալ եւս իրենց արտաքին ազդեցութիւնը կը կորսնցնեն ու հոյակապօրէն գեղեցիկ կը դառնան, քանի որ կը ձգտին ջարդել ջրափնի, անիրաւեալին վրէժը լուծելու, «Պատահաբանի» իրենց բոլոր ուժէն ու նշանակութեան պիտի վրկուէին, եթէ Հիւկո իր այդ սրամտութեան երգերը զտած ըլլար բոլոր այն կարծր բառերէն որ զնդակի պէս կը սուլն ու դաշոյնի պէս կը ճնդգեն։

Անշուշտ զատապարտելի են անոնք որ կոպիտ քաջատրութիւններ կը գործածեն՝ առանց իրաւունք ունենալու. կամ անոնք որ կը վրիկն աղտոտ բառերը, հայրոյթները եւ տարին տասնրկու ամիս իրենց ոճն անշնցմով կը զորդարեն, ասոնք վատը չլիցցողով իրականացող ողորմելիներն են կամ գոհկութեամբ խմորածած մտքը որոնց բնական տարրն է աղբը. ասոնց զէմ բողոք մը հասկանալի կը գտնէի, բայց ի՛նչ իրաւունքով կարելի է մեղադրել հրապարակաբար կամ գրագէտը, որ, ոճին գեղեցկութեան, վայելչութեան, աշխուժեան սէրը պ. Թումայանին չափ եւ անկէջ աւելի ունենալով հանդերձ, տեսակ մը իմիջխոր, —

եւ գերադրականօրէն «սպացուցուած» — վատութիւններու հանդէպ իր զղացած բուռն զայրոյթը թարգմանելու, այդ վատութիւնները խաբանելու համար այնպէս ինչպէս արժանի են, կը դիմէ երբեմն այն միակ բացատրութիւններուն որ կրնան զանոնք որակել։

Պ. Թումայան կը հրաւիրէ հայ հասարակութիւնը որ, բիրտ բառերու գործածութիւնը զաղբեցնելու համար, մերժէ կարգաւ այդ ոճով շարադրուած բոլոր գրութիւնները, այդ պարագային, պ. Թումայանի index ին ենթակուած հրատարակութիւններուն մէջ պիտի մտնեն Ատուածաշունչը, Աւետարանը եւ խորհրդագրէն, Մարգարէները հետեւ են քաղաքապարոճի մշակողներ ըլլալէ. շրջակայ վատութեանէն զզուած, կառուած հոգիներ էին անոնք որ իրենց ցասումը կը պոստային խածնող բառերով։

«Զի՛րդ եղև պոռնիկ քաղաքն հաւատարիմ Սիրովն» Եսայի, գլ. Ա.

«Եւ դարչեցուցես զկուռն զարծաթապատ եւ զոսկեպատ, մանրեցես զնոսա եւ հոսեցես իբրեւ զջուր դաշտանաց, եւ իբրեւ զաղբ մերձեցես զնոսա։» Եսայի, գլ. Լ.

Երեսուն իսկ որ ամենին հեղաբարոյ, ամենին քաղցր հողով էակն էր որ երեսցաւ երկրիս վրայ, ունեցաւ զայրոյթի վայրկեաններ — զոր աշխիւ հոգիի մը աննար է չունենալ եւ տափակ հոգիներու անհոգ է ունենալ, — որոնց մէջ սապէս բառեր կը նետէր կեղծաւորներուն ու խաբերաներուն երեսին։

Առաջինորդէ կոյրք, որ զմզուկը քամէք եւ զուշտ կ'անէք... Փարսեցի կոյրք, սքրտ նախ զներքին բաժկին եւ զսկսառաւկին. գի լիւնիցի եւ արտաքին նոցա սուրբ։ 'Այ ձեզ... զի նման էք գերեզմանաց բոնեց, որ արաքոց երեւին գեղեցիկ, եւ իներքոյ լի են ոսկեքոք մոնովով եւ ամենայն պղծութեամբ։ Նոյնպէս եւ դուք արաքոց երեւիք մարդկան արաքաք եւ իներքոյ լի էք կեղծաւորութեամբ եւ անօրէնութեամբ... Օձք՝ ծնունդք իժից, զիմրդ փախիցէք ի դատաստան գեհնին։

Աւեսարան ըստ Մատթեոսի, գլ. իդ. ժգ.

Ու խորհնացին, մեր ամենէն մեծ ու աշխիւ զրազէտներէն մէկը, սապէս կը խօսէր իր ժամանակակից արեւմտեաներուն վրայ։

«Ողբա՛մ դքեղ Հայոց աշխարհ, ողբա՛մ դքեղ, հանուրց հրահալականաց վեհագոյն, զի բարձաւ թագաւոր եւ քանանայ, խորհրդական եւ ուսուցող, վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկապողութիւն, զրդեհեցաւ ուղղափառութիւն, կարկայեցաւ սղիտութեամբ շարափառութիւն ։

«Ողորմի՛մ քեզ, եկեղեցի հայաստանեայց, իրթնացեալ ի բարեգործութենէ բնմին, ի քաջէն զրկեալ հովուէ եւ հովուակցէ ։ . .

« . . . Վարդապետք տխմարք եւ ընդինքնահաճք, անձամբ առեալ պատիւ եւ ոչ յկատուծոյ կոչեցեալ, արծաթով ընտրեալք եւ ոչ հողով, ոսկեմարք, նախանձուք, թողապ գնեկութիւն, յորում աստուած բնակէ, եւ գայլք եղեալ՝ զի բնանց հօտս քնչատելով ։

«Կրօնաւորք կեղծաւորք, սնափառք, անձնացոյցք, պատուասէրք քան թէ արծաթասէրք ։

«Վե՛հակերտք հպարտք, դատասացք, զրաբանք, ծոյլք, ասեղանք արուեստից եւ վարդապետական բանից, սիրողք վաճառաց եւ կատակերգութեանց ։

«Աշակերտք հեղգ առ ուսումն եւ փոյթ առ ի վարդապետել, որք նախ քան զաեսութիւնն աստուած արանք ։

«Ժողովրդականք վէսք, ստահակք, մեծախօսք, անվաստակք, փախչողք ի ժառանգութենէ ։

«Զօրականք անիրաւք, ստապարծք, զրնատեացք, պղերգք, հեշտասէրք, անժուժկալք, կողպտիլք, համբարոյք աւաղակաց ։

«Իշխանք ամբաստմբք, զողակիցք գողոց, կծկէք, կծծիք, ժլատք, աղահք, յափշտակողք, աշխարհաւերք, աղտեղասէրք, ծառայիցն համարիւ ։

«Դատաւորք տարրիք, սուտք, խաբողք, կաշատառուք, անընտրողք իրաւանց, աննաստառք, հակառակողք, եւ բարձունն առնասարակ յամենեցունց սերոյ եւ ամօթ . . . »

Յորենացի, Գիւր իւրորդ, էջ 276 ։

Ե. Գ. —Այն պահուն ուր կը հրատարակեմ պ. Թումանյանի շրջաբերականին նուիրուած այս յօդուածը, որ, ասկից 2-3 ամիս առաջ գրուած, տեղի պակասին համար չէր կրցած երեւնալ «Անահիտ»ին մէջ, պ. Թումանյան հանրային ուշադրութիւնն իր վրայ կը զարժնէ ուրիշ աւարքով մը որ ասելի նշանակալից է եւ որ ո եւ է զովմէջ կողմէ զուրկ է ։ Վերջերս պ. Թումանյան մանկավարժական թերթ մը հրատա-

րակել սկսաւ, «Պատանի» անունով, եւ յայտարարեց թէ այդ թերթը խմագրուած էր իր հաստատութեան մէջ պատասպարուած որբերէն . այդ պարագան էր որ մեզ մոզց լուռ մնալու այդ թերթին տարապայման անհամութեանը մասին . կարելի՞ էր խեղճ որբերու կողմէ եղած հրատարակութեան մը ձախէն խտտապահանջ երեւալ, Արդ, վերջերս, արտասանմանի լրագիրներն ուսման յայտնեցին թէ այդ թերթը միմիայն պ. Թումանյանի անձնական խրմբադրութեան պտուղն է եղեր, եւ իր թերթին վերջընթերթումով, պ. Թումանյան ինքն իսկ բացէ ի բաց կը յայտարարէ թէ իօրք «Պատանի»ին խմագրութեան իր որբերը երբեք չեն մասնակցած . . . ուրեմն պ. Թումանյան իր առաջին յայտարարութեամբ հրատարակութեան ըսած էր բան մը որուն ճշմարիտ չլլալը գիտէր, եւ որբերու արտաշարժ հովանւոյն տակ իր անընթեհելի թերթին պարապութիւնը պարտկելով՝ այդ ապօրինի միջոցով ուղած էր անոր վրայ աշակերտ հանրային ներողաւմըտութիւնն ու նիւթական համակրութիւնը . . . Փափուկ ու քաղաքավար ոգի սերահար պ. Թումանյանը չի՞ կարծեր արգիօք թէ այդպիսի արարեցք մը այլապէս դատապարտելի է քան կողիւրացատրութեանց գործածութիւնը ։ Իսկ «Պատանի»ի վերջին թիւը կը պարուանակէ ոտանաւոր մը որ այդ ողորմելի թերթը «անվանէն» (ինչ որ անվնաս բան մըն է քանի որ անգոյ) «հեշտային» կը փոխէ, եւ ուրուն հրատարակումը թերեւս նոյնքան մեծ յանցանք մըն է որքան որբերու անունին շահագործումը, որովհետեւ Գեղեցկութեան զէմ հայրոյնք մըն է ։ Անա երկու տուն . . . այդ բանաստեղծութենէն (!) ։

«Պատանի»ի ուղղութեան ծագի կը զարնեմ խնդրութեան . թող կեցցէ՛ միշտ յաւիտեան հայ զաւուրն ալպիոնեան ։
կեցցի՛ն Անգլիոյ սիրուն(?) հայ ծնողք, ապրին Անգլիոյ հայկեան բնակողք ։
Թող ձեր խոհմանց արոտան արկերն մրկատառան ։
կայծակնաւոր ըրէ՛ք զուգ մօռլն, անտարբերն ու սատան ։

Շատ աւելի գոհ պիտի ըլլայի եթէ պ. Թումանյան աղոթ բարկութեան էջ մը հրատարա-

կամ բլլար իորենացիին, նապիին եւ Յիսուսին ոճովը (քան մը որուն ամէն մարդ կարող չէ նաշուշտ) փոխանակ աջ տեսակ խողջութիւններ նետել ու հասարակութեան տուջիւ :

Լաւագործը այն պիտի բլլար որ պ. թումանյան վաղ անցած բլլար խմբագրական փառասիրութիւններէն (քանի որ յայտնապէս ոչ մէկ ձիւր չուրի այդ գործին համար) որոնք զինքը «անճշմարտաստութեան» իսկ մղեցին, այդ խոնկեմ եւ իմաստուն ընթացքով, պ. թումանյան պահպանած պիտի բլլար յարգանքը զոր ամէնքս ունէինք իր մասին՝ ջարդերու միջոցին իր արտայայտ թանաթսութիւններով հայկական գաղտնի մատուցած ծառայութեանցը համար :

Ա. Չ.

ՍԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

Թ Ա Թ Ը

(Շար.)

Տ Ն Տ Ե Ս Ս Ա Վ Ա Ն

Թաթ մը եթէ մանմետական դառնալ ուզէ՝ չեն ընդունիր. իսլամանալու համար անոնց միակ ծարսան է նախ քրիստոնեայ դառնալ եւ եօթը տարի յետոյ միայն իսլամութեան կ'արժանանան, (պարծա՛նք քրիստոնէից որ Թաթերէն գերկիւր են եղբւր Մուհամմէտի իւմմէթներու քով), սակայն երբ Թաթ մը քրիստոնեայ բլլալ փորձէ, կը պատժուի միեւնոյն տեսակ ինչպէս եթէ Տաճիկ մը քրիստոնեայ եղած բլլար :

Շէրիաթի չեմ գիտեր որ մէկ յօդուածը կը արարագէթ թէ ոչ-մանմետականներու վկայութիւնն ու երգումը ազդեցութիւն չունին Մուհամմէտի ճշմարիտ որդիներու վրայ : Երբ Նըսրայրիները դատի ներկայանան թուրքերու հետ, թուրքերը սկիզբը իբրեւ մանմետական կ'ընդունին զանոնք, որ չէրիսթով վճռուի իրենց խնդիրը դատին սկսուելէն յետոյ անոնք մանմետականութենէ կը զրկուին, հետեւաբար իրենց իրաւունքներէն, եւ կը տուժեն :

Կը պատահի երբեմն որ թիւրք բէկ մը ան-նշան պարտէզ մը կը գնէ Թաթերէն, անոր

մէջ կը նստեցնէ ուրիշ գիւղացի տեփականազուրկ թաթ մը իբրեւ գործաւոր՝ անոր տաս լով իշկանաբար իշխանութիւն միւս գիւղացիներու վրայ, այդ գործաւորը կը ծեծէ, կը զոգնայ, կը հրատէ ու կը թափէ, ապա կը վարձատրէ անոր գործածելութիւնը, ի պատասխան այն բոլոր արտառուալից քանգատաներուն, որ կը թափուին ի զո՛ւր՝ աղայի տաքեր : Գործաւորը կը դառնայ այդ գիւղին մուխմարը, գիւղացւոյ, սողովուրդը կը վաղէ կառավարութեան ազդեցողորմ կը մատուցանէ անոր անթաղաբարութեան մասին, բայց կառավարիչը չի լսեր, ինչէն անգամ որ կառավարութեան կ'երթան, բէկը կը գտնեն իրենց զէմ իբրեւ պատնէշ եւ իրենց բողոքներովը նոր նոր վնասներու պատճառ կը դառնան, այդ պարագան կը թուրկէ գիւղինք երթալ ուրիշ բէկ մը գտնել, եւ անոր ապստինելով իրենց զբէժը լուծել :

Վրէժ լուծել ուղղող «կը ծախէ» իր պարտէզին կէտը բէկին, եւ կը փնայ միւս կէտը իրեն, այնպէսով պարծանքը ունեցած կ'ըլլայ բէկին հետ «օրթաք» (բնիկ) եղած բլլալու, («կը ծախէ» բառը հոս չափերով մէջ առած եմ, որովհետեւ երբ ստիմուկը կը գրուի օրինաւոր բլլալու համար, «ծախեցի եւ դըրամները գանձեցի» կը ըլլուի, մինչպէս ամոր գանձածը միայն բնիկը բլլալու պարծանքն է, եւ միւսէն վրէժ լուծել կարենալը, կամ ուրիշի մը վրէժ խնդրութենէն պահպանուելու յոյսը, բայց արդիւնքը անկը վնասակար կ'ըլլայ, գիւղը երկու մասի կը բաժնուի, կորսը կը չարտու նակեն, մինչդեռ երկու թիւրք աղաները՝ քաղաքին մէջ իրարու բարեկամ՝ անոնց երկ-պատակութեան շնորհիւ անոց ոտացուածքը կ'իւրացնեն :

Երկպառակութիւնները կը սատականան, իրենց ծայրայեղութեան կը հասնին, կորսնէր ու սպաննութիւններ տեսի կ'ունենան, դատարաններու զիմուս կ'ըլլուի, բանտարկութիւններ կը սկսին, կաշառքներ կը տըրուին այս ու այն կողմէն, կը կշտանան բէկերու ծառաներն ալ, թուրք պատսօնաներն ալ, բնիկներն ալ : Ու կիրքը փոխանակ նուազելու, օր ըստ օրէ կը ռաստկանայ, մինչեւ որ օր մըն ալ գիւղին անուշըր ալ կը կոչուի «Բըֆաթ աղայի կամ Վահիտ աղայի չիֆթլիկը» : ...

Այսպէս եւ ուրիշ վայրատուական, բռնաւորական միջոցներով է ահա որ ա՛յնքան կարճ ժամանակի մէջ Անտիոքի եւ Ալեքսանտրիէի թաթերը զրկուեցան իրենց ինչ-քերէն ու կալուածներէն եւ թշուառութեան ենթարկուեցան :